

УДК 811.161.2`04:821.161.2-5 А.Радивилівський

Мельник І. О., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВОЛЯ У ПРОПОВІДЯХ А. РАДИВИЛОВСЬКОГО

У статті проаналізовано концепт «воля», його тлумачення у словниках та у проповідях А. Радивилівського, зіставлено особливості трактування цього концепту в творах А. Радивилівського та інших тогочасних авторів, розглянуто інтерпретацію поняття «свободи волі» у XVII столітті та проблему визначення концептів «воля» та «свобода».

Ключові слова: *концепт, релігія, проповідь, воля, свобода, розум, бажання.*

Учення про концептуальну природу мислення людини є основою лінгвокультурології та когнітології. Дослідженню цього питання присвятили свої праці такі вчені, як В. Маслова, В. Карасик, А. Вежицька, О. Кубрякова, Ю. Степанов, Р. Джекендоф, Р. Павільоніс та ін.

Концепт – це «квант знання» (за визначенням О. Кубрякової), репрезентант знань, уявлень та ін., відображених у мовній картині світу [3]. Н. Арутюнова трактує концепт як результат взаємодії чинників, таких, як національна традиція і фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття та системи цінностей, які «утворюють своєрідний культурний шар, що є посередником між людиною й світом» [1, с. 3–4].

Окремо досліджувалися лінгвокультурні концепти в українській мові чи в різних мовах: РЕЛІГІЯ (О. Ананченко), ВОЛЯ, СВОБОДА (У. Марчук), СОРОМ, ГРІХ (Н. Вдовиченко) та ін. Концептуалізація сфери сакрального репрезентована у працях Т. Вільчинської (БОГ, БОГОРОДИЦЯ, ЧОРТ), М. Скаб (ДУША).

Концепт ВОЛЯ досліджували Н. Арутюнова, А. Вежицька, Є. Урисон, О. Лисичин, М. Пименова, В. Карасик та ін.

На матеріалі української мови цей концепт досліджувала О. Яцкевич. Відомі роботи з реконструкції цього концепту в МКС Київської Русі (Т. Вендіна, Н. Гребенщикова, В. Колесов) та в індивідуально-авторському світосприйнятті (О. Веселова, Н. Катаєва).

Найчастіше аналізуються окремі аспекти цього поняття: як складника внутрішнього світу людини (Ю. Прадід), як ідеї, зіставлюваної чи протиставлюваної зі свободою (В. Жайворонок, Т. Космеда), а також вивчаються його особливості в індивідуально-авторському образі світу (І. Голубовська, Т. Космеда, О. Таран), певного літературного напрямку (В. Кононенко, О. Маленко).

Для вивчення концепту ВОЛЯ в українській мовній картині світу переважно використовувалися різночасові джерела (від XVIII ст. до XXI ст.), тексти різної стильової належності (публіцистичні, наукові, епістолярні, проповідницькі), а також фольклорні.

Метою статті є з'ясувати динаміку концепту ВОЛЯ протягом XVII ст. та особливості його тлумачення у проповідях зі збірки «Вінець Христов», адже розуміння цього концепту є важливим для вивчення універсальних та етнокультурних констант українців, оскільки він є досить частотним як у релігійних, так і в фольклорних текстах.

До проблеми розуміння концепту ВОЛЯ звертався ще у своїй праці Б. Спіноза («Основи філософії Декарта»), де вперше звернув увагу на раціоналістичний бік поняття. Як зазначає Л. Довга: «У раціоналістичній західній філософії Нового часу проблему свободи волі дійсно сприймали як анахронізм. Людина, яка врешті зайняла своє місце у природному світі і, в розумінні філософів, була детермінована його законами, у своїх вчинках виглядала «вільною» не більше, ніж кинутий камінь...» [2, с. 123]. В українській культурі цікавість до тлумачення та розуміння цього поняття з'явилася у XVII ст. Причиною того було проникнення на терени України латинопольської літератури.

Важливо відзначити, що тлумачення СВОБОДА ВОЛІ навіть у межах цього століття досить відрізнялися. У першій половині XVII ст. це поняття трактувалося в той спосіб, що основним шляхом до Божої Благодаті вважали зречення власної волі, оскільки в цьому світі має право керувати лише Господь (Віталій із Дубна «Діоптра», К. Транквіліон-Ставроецький «Зерцало Богословія»). У другій половині цього століття СВОБОДА ВОЛІ в окремих текстах набирає іншого розуміння. У цьому випадку спостерігаємо зміну концептуальної картини світу українців, зокрема у співвідношенні таких понять, як *Бог – Людина*.

Своєрідну «еволюцію» концепту ВОЛЯ можемо простежити вже в словниках, що реєструють лексику досліджуваного періоду.

У «Лексиконі» Памва Беринди зафіксовано: **Воля** – *воля, произволеніє, воля* (Беринда, с. 476–477).

У «Матеріалах» до словника Є. Тимченка: **Воля** «1. Желание. 2. Усмотрение, рассмотрение» (Т. 1, с. 113–114).

«Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає такі тлумачення: «Воля – 1. 'Одна із функцій людської психіки'. 2. 'Бажання, хотіння, прагнення'. 3. 'Повеління, закон, влада, право'. 4. 'Наказ, розпорядження, вимога'. 5. 'Свобода дій, незалежність'. 6. 'Тимчасове звільнення від феодальних повинностей і податків'. 7. 'Власна назва'» (СУМ, вип. 4. с. 221–224).

Думки про те, що людина має власну свободу волі, здатність робити вибір самостійно, яскраво бачимо в І. Гізеля та А. Радивиловського, для яких воля визначається як шлях до Спасіння.

У проповіді А. Радивиловський бере до уваги значення волі як бажання, розпорядження, свободи дій, а також як свобода, звільнення, не зазначається воля як функція психіки людини, оскільки автор апелює до розуміння понять через призму релігії.

Воля як бажання, хотіння репрезентується у таких сполученнях: **воля члч(с̣)каа;** **добрых(ть) воли свои оучинквѣтъ; без(ть) добрыхъ воли члч(с̣)кон оучинкв(в);** і **добры оучинки воли ншен: добры оучинки воли члвчен, і воли ншен добры і стобливы оучинки.** Воля як фізична свобода, незалежність: **нехай вси ганаѣтъ чавка, если совѣсть его не осуждаѣтъ, волный естѣ; Нехай вси хвала(т), коли совѣсть его осуждаѣтъ, волнымъ быти не можетъ.** Поряд наявна антитетична лексема *неволя*: **неволя поганскон; неволя пекелнон; кайданы вѣчнон неволя.** Воля як наказ, розпорядження: **а волю Бжію со(тв)орше, Нѣсть вола пре(д) Щцемъ вашимъ не(с̣)нымъ.**

Синоніми до лексеми «воля» у тексті відсутні. Цікавим є словосполучення «свобода волі», адже ми часто використовуємо слово «свобода» як синонім до «воля», але в цьому разі поняття не є близькими за значенням. Ця сполука у контексті має значення «свобода вибору». У цьому разі постає проблема тлумачення поняття «воля» та «свобода». В етимологічному словнику М.Фасмера можемо знайти такі тлумачення :

Воля <...> // Связано чередованием гласных с *велеть, довлеть*. Родственно лит. *valia* ‘воля’, лтш. *vala* ‘сила, власть’, д.-в.-н. *wala* (ж. р.) ‘выбор’, нов.-в.-н. *wah* – то же, *wollen* ‘хотеть’, др.-инд. *varas* ‘желание, выбор’, авест. *vara* – ‘воля, отбор’ (Фасм., т. 1, с. 347).

Свобода <...> // Праслав. *sveboda, sweboda* ‘свобода’ связано с цслав. *svobstvo, sobstvo* ‘persona’, где *svob* от *svoj* (см. свой), т. е. ‘положение свободного, своего члена рода’, далее сюда же др.-прусск. *subs* ‘сам, собственный’ ... (Фасм., т. 3, с. 582).

Зауважимо, що ці лексеми не є тотожними, а мають зовсім різні значення. Як зазначає Н. Петрович: «Свобода – це стан духу (ми не маємо на увазі тут соціально-правової свободи), воля – це стан душі» [5, с. 216].

Цікаво, що лексема «воля» у контексті найчастіше сполучувана з такими прикметниками: **воля члч(с̣)кая, воля Бжія, воля Отця.** Це свідчить не про те, що поняття воля людська і воля Божа є протилежними, а означає, що існує тісний зв’язок між Земним (Низьке) і Небесним (Високе). У цьому випадку автор утверджує людину, яка має право вибору, і це право підтримується законами вищого світу. А отже воля людини не прив’язується до волі Божої, а має здатність існувати незалежно (в цьому, по суті, і полягає свобода).

Тема свободи волі є досить важливою в досліджуваній нами проповіді Радивиловського зі збірки «Вінець Христов». Він посилається на однойменну працю бл. Августина. Зокрема, у роботі бл. Августин пише, що воля, яку він вважає першою причиною гріха, сама не є нічим спричиненою. А. Радивиловський же зазначає, що «свобода волі» – це особливий дар Божий, даний людині для того, щоб жити на добро і примноження Слави Господньої. Важливо, що Бог нікого не змушує дотримуватися віри в нього, а кожному дає свободу вибору, який залежить від самої людини. Тут постає проблема щодо відповідності волі і розуму. Цікаво, що поняття «воля» в сучасній психології поділяється на мимовільні дії (пов’язані з неусвідомленими рухами та діями), довільні дії (цілеспрямовані дії, які виникають з усвідомлених мотивів) та вольові дії (спрямовані на досягнення поставленої мети). (Це до речі перекликається з поділом волі Інокентія Гізеля). Важливо зазначити, що спочатку в

людини виникає якась «бажання», а вже потім вона звертається до раціонального, оскільки розуму притаманне усвідомлення, а волі – лише хотіння.

А. Радивилівський вважає, що людина, обравши праведний шлях власною волею, може прийти до Спасіння. Але важливим є те, що отримати Божу Благодать і досягнути Божого Милосердя можна лише тоді, коли людина щось для цього робитиме: **«Шщѣвается каждый таковой члвкъ, которы(й) з(ъ) едно(г) [о] тылкв мл(с)рдїа Бжо(г) [о], не придаючи до не(г) [о] добрыхъ оучинквѣ воли своєа, сподѣвается вдержати в(т) Бга в(т) пущен грѣхвѣ, сподѣватъса достѣпнїти живота вѣчнагв».**

Навіть якщо людина не вчинить нічого поганого та нечестивого, буде дотримуватися віри, але при цьому від неї не дочекаєшся добрих справ, вона все одно не отримає відпущення гріхів: **«тымъ живот(ъ) вѣчны(й) дарѣт(ъ), которы до мл(с)рдїа егв прикладают(ъ) оучинки добри з(ъ) всовлвон егв ласки Бжен походачі; а которыи в(ъ) едномъ тылко мл(с)рдїи егв Бжїимъ надѣю мають а нѣчого доброго не чинѣтъ; таковыи нехай не сподѣваютса в(т) пущенїа грѣхвѣ, и живота вѣчногв оу Бга вдержати».**

У цьому контексті автор подає цікаву притчу, тобто вдається до нових засобів, коли усі явища пояснювали прикладами з життя, або й взагалі репрезентували алегорично. Він говорить, що коли господар не кине зерно в землю і чекатиме, доки прийде Милість Божа і пшениця сама зійде, то жодної пшениці на полі не виросте, оскільки треба самому щось зробити, а тоді вже Господь нагородить нас за нашу працю: **«дла тогв, же до тогв скѣткѣ, то є(ст) до оуроже(н)а пшеници, алвв когв иншогв звожа, потреба былв и зерна; которогв же не вкнцѣлъ, надаремне са, в(т) самогв сннца мѣлъ пшеници сподѣвати».**

А. Радивилівський приходить до висновку, що Ісус Христос отримав Божу Благодать лише за свої добрі вчинки, за глибоку покору, послух, за чистоту, за убогість, за терпеливість до всяких спокус, так і людина має його наслідувати. Бог усім дає свободу вибору.

Отже, А. Радивилівський звертається до проблеми свободи волі тому, що тогочасне суспільство вимагало інакшого трактування деяких релігійних понять через раціоналістичне світобачення. Воля у розумінні проповідника – це шлях до Вищого, Блаженного світу, це особливий Божий дар. Таке тлумачення відрізняється від думок філософів першої половини XVII ст. Антоній наголошує на тому, що людина, нехай навіть не примушено, а все ж повинна робити вибір на користь Бога. Тобто проповідник, зауваживши, що кожен має право на власний вибір, несвідомо заперечує цей факт. Концепт «воля» у проповіді відіграє важливу роль, оскільки дає нам уявлення про тогочасне розуміння поняття і про його місце в релігійних текстах. На сьогоднішній день концепт «воля» розуміється ідентично, але поняття «свобода волі» є поширеним лише в релігійній, психологічній та філософській галузях, але не визначається частотністю вживання в інших сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Воля и свобода. *Логический анализ языка*. М. : Индрик, 2003. С. 73–99.
2. Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). Київ-Львів: Свічадо, 2012. 342 с.
3. Кубрякова Е. С. Концепт. *Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. и др. Краткий словарь когнитивных терминов*. М. : МГУ, 1996. 245 с.
4. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособ. 5-е изд. М. : Флинта: Наука, 2011. 296 с.
5. Петровых Н. М. Концепты воля и свобода в русском языковом сознании. URL: <http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/24059/1/iurg-2002-24-16.pdf>
6. Пименова М. В. Метод описания концептуальных структур (на примере концепта надежда). *Ученые записки ЗабГГПУ. Филология, история, востоковедение*. 2011. С. 85–93. URL: [file:///D:/Downloads/metod-opisaniya-kontseptualnyh-struktur-naprimer-kontsepta-nadezhda%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/metod-opisaniya-kontseptualnyh-struktur-naprimer-kontsepta-nadezhda%20(1).pdf)
7. Пименова М. В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник КемГУ*. 2013. № 2 (54). Т. 2. С. 127–131. URL: cyberleninka.ru.
8. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спеціальність 10.02.01 – українська мова. К., 2009. 36 с.
9. Урысон Е. В. Еще раз о свободе и воле. *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура*. М. : Языки славянской культуры, 2004. 880 с.
10. Яцкевич О. О. Концепт «воля» в українській мовній картині світу: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 українська мова. Харків, 2009.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Беринда – Беринда Памво. Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе. К., 1627.
Гал. – Галятовський Іоанікій. Небо новое. *Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / упор. І. П. Чепіга*. К., 1985. С. 242–342.
Рад. – Радивилівський Антоній. Вѣнецъ Христовъ. К., 1688. 544 с.
СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чикало / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2013. Вип. 4.
Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVII ст. К., Нью-Йорк, 2000. Кн.1, 200 с.
Фасм. – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*: В 4 т. СПб., 1996.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2019 р.

*Melnyk I. O., Student
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE PECULIARITIES OF THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF WILL IN THE SERMONS OF A. RADIVILOVSKY

The article provides the concept of the will, its interpretation in the selected dictionaries and the sermon of A. Radivilovsky since it is an important notion in the linguistic world image of Ukrainians. The visions of the concept of A. Radivilovsky and other writers of that time are compared. The interest for the interpretation and understanding of this concept appeared in Ukrainian culture in the 17th century. The reason for this was the penetration of Latin-Polish literature into the territory of Ukraine. The interpretations of the will were quite different, even within one century. So-called «evolution» of the concept can be traced back to the dictionaries that record the vocabulary of the researched period («Lexicon» by Pamba Berynda., «Materials» to the dictionary by E. Timchenko and «Dictionary of the Ukrainian language of the 16th - the first half of the 17th century»).

The change of the conceptual world image of Ukrainians, specifically in the ratio of such concepts as God and Man, is observed in the second half of the 17th century. A. Radivilovsky is an innovator in this regard. For him as well as for I. Gisel, freedom is defined as the path to the Salvation.

An important thing is that A. Radivilovsky appeals to the will not in a specific sense. The main point for him is freedom of the will which he defines as a special gift from God that is given to a man in order to live for good and increase the glory of the Lord. In the sermon he refers to the work of Blessed Augustine. The preacher believes that a person who chose a righteous path with his own will can reach the Salvation. God gives everyone freedom to choose, and therefore nobody makes a person do what he does not want to do. In order to confirm his ideas, A. Radivilovsky presents the biblical parables, legends or histories of ancient gods or rulers.

So, A. Radivilovsky refers to the problem of freedom of the will because the society of that time required a different interpretation of some religious concepts through rationalistic worldview. According to the preacher, the will is the path to the Highest Blessed Peace, a special gift from God. Such an interpretation differs from the ideas of philosophers of the first half of the 20th century. A. Radivilovsky emphasizes that even doing it unconsciously a person still has to make a choice in favor of God. That is, having noted that everyone has a right to make their own choice, the preacher unknowingly denies this fact. The concept of the will plays an important role in the sermon since it gives us an idea of the contemporary understanding of the notion and its place in the religious texts.

Keywords: concept, religion, sermon, will, freedom, mind, desire.

REFERENCES

1. Arutiunova N. D. Volia i svoboda. *Lohicheskii analiz yazyka*. M. : Indrik, 2003. S. 73–99.
2. Dovha L. M. Systema tsinnosti v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentii Hizelia). Kyiv-Lviv: Svichado, 2012. 342 s. 3. Kubriakova E. S. Concept. *Kubriakova E. S., Demiankov V. Z. i dr. Kratkii slovar kohnitivnykh terminov*. M. : MHU, 1996. 245 s. 4. Maslova V. A. Vvedenie v kohnitivnuiu linhvistiku : ucheb. posob. 5-e izd. M. : Flinta: Nauka, 2011. 296 s. 5. Petrovykh N. M. Kontsepty volia i svoboda v russkom yazykovom soznanii. URL: <http://clar.ufrfu.ru/bitstream/10995/24059/1/iurg-2002-24-16.pdf>. 6. Pymenova M. V. Metod opisaniia kontseptualnykh struktur (na primere kontsepta nadezhda). *Uchenye zapiski ZabHHPU. Filolohiia, istoriia, vostokovedeniie*. 2011. S. 85–93. URL: [file:///D:/Downloads/metod-opisaniya-kontseptualnyh-struktur-naprimere-kontsepta-nadezhda%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/metod-opisaniya-kontseptualnyh-struktur-naprimere-kontsepta-nadezhda%20(1).pdf). 7. Pymenova M. V. Туры kontseptov i etapy kontseptualnoho issledovaniia. *Vestnyk KemHU*. 2013. № 2 (54). T. 2. S. 127–131. URL: cyberleninka.ru. 8. Skab M. V. Kontseptualizatsiia sakralnoi sfery v ukrainskii movi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filol. nauk ; spetsialnist 10.02.01 – ukrainska mova. K., 2009. 36 s. 9. Uryson E. V. Esche raz o svobode i vole. *Sokrovennye smysly: Slovo. Tekst. Kultura*. M. : Yazyki slavianskoi kultury, 2004. 880 s. 10. Yatskevych O. O. Kontsept «volia» v ukrainskii movnii kartyni svitu : avtoref. dys. kand. filol. nauk : 10.02.01 ukrainska mova. Kharkiv, 2009.

SOURCES

- Berynda – Berynda Pamvo. Leksikon slavenorosskii y ymen tolkovanie. K., 1627.
- Hal. – Haliatovsky Ioanykii. Nebo novoie. *Haliatovsky Ioanykii. Kliuch rozumina / upor*. I. P. Chepiha. K., 1985.
- Rad. – Radyvylovsky Antonii. Vinets Khrystov. K., 1688. 544 s.
- SUM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. / vidp. red. D. Hrynchyshyn, M. Chikalo / In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv, 2013. Vyp. 4. 221–224 s.

Tymch. – Tymchenko Ye. Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVII st. K., Niu-York: In-t ukrainskoi movy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. T. 1, 200 s.
Fasm. – Fasmer M. Etymolohicheskij slovar russkoho jazyka: V 4 t. SPb., 1996.

УДК 81'27

Мициньська І. В., к.пед.н., доц.

Хмельницька Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

АНГЛОМОВНІ СОЦІОЛЕКТНІ ІНВАНІАНТИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

У статті розглянуто питання застосування англомовних соціолектних інваріантів у сучасному вітчизняному соціумі. Визначені особливості застосування цієї лексики, її функціонування в словниковому складі української мови. Проаналізовані особливості мовної ситуації в Україні. Визначені сфери застосування англомовних соціолектних інваріантів.

Ключові слова: соціолектні інваріанти, мовна ситуація, бізнес-дискурс, мовний контакт, семантичне поле.

Самовизначення особистості відбувається у взаємодії з іншими особистостями під впливом багатьох факторів, таких як расова та етнічна належність, релігійні погляди, стать людини, належність до певного соціального класу, професії, місце проживання, родинні зв'язки тощо. Внаслідок соціалізації, тобто досвіду спілкування зі світом у всіх його складних виявах у людини виробляється відчуття самоусвідомлення. Самовизначення особистості відбувається у взаємодії з іншими учасниками соціальних груп, для яких фактор належності до однієї або декількох з цих груп є визначальною характеристикою. Як індивідуальна, так і групова ідентичність надзвичайно важливі для особистості. Багато того, що стосується мовної поведінки, пояснюється з позиції необхідності обговорення, усвідомлення або навіть відмови від ідентичності через застосування мови. Очевидно, що мова є основним індикатором визначення ідентичності, більш потужним, ніж такі артефакти культури, як одяг, страви національної кухні чи особливості етикету.

Різновиди мови, які використовуються у суспільстві, відображують регіональну, соціальну чи етнічну належність і навіть стать тих, хто ними розмовляє. Водночас спосіб мовлення, добір слів, навіть правила ведення діалогу значною мірою обумовлені певними соціальними вимогами. Отже, існує взаємозв'язок між мовою та суспільством, на що вказують дослідники, а саме: “мовна поведінка та соціальна поведінка перебувають у стані постійної взаємодії” а “матеріальні умови життя” [Dittmar, с. 238] є важливим фактором цієї взаємодії.

Соціолінгвістика робить спробу визначити взаємозалежність між соціальною та лінгвістичною структурами й зафіксувати будь-які зміни, які мають місце. Як зазначає дослідник Дж. Чамберс, “соціолінгвістика – це дослідження соціального